

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Гончарової Ольги Віталіївни «Повсякденне життя польської шляхти Київської губернії (1863–1917 рр.)», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія

«... цінність історії полягає в тому, що вона показує нам, що людина зробила, а отже, й вчить нас, що таке людина», – таке розуміння місії знання про минуле запропонував Р.Дж.Колінгвуд у знаменитій «Ідеї історії». Дослідження повсякденності дає змогу заглибитись у минуле, поглянувши на нього «знизу», з рівня пересічних людей. За допомогою вивчення щоденних практик можна об'ємніше реконструювати минуле людства, уникнувши спрощеного його сприйняття. Повсякдення серед найцікавіших, але і найскладніших аспектів людського буття. Саме через складність вивчення історична наука достатньо пізно взялась за його опрацювання. Особливо цінним видається дослідження будення зламних епох, до яких відноситься й межа ХІХ–ХХ ст., позначена, з одного боку, модернізаційними трансформаціями, з іншого, системним тиском на польську шляхту російського імперського центру після Січневого повстання. Отже, актуальність теми кваліфікаційної праці О. Гончарової не підлягає сумніву.

У вступній частині дисертації окреслені необхідні складові, а саме: визначено актуальність порушеної теми, показаний зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовані мета й завдання, об'єкт, предмет, методи, визначені наукова новизна, практичне значення роботи. Хронологічні рамки, територіальні межі дослідження є прийнятними.

Структура роботи дозволяє розкрити тему дисертації. Покладений в її основу проблемно-хронологічний принцип сприяє розстановці необхідних акцентів. У розділі 1 охарактеризовано теоретичні засади дослідження, у наступних трьох розділах послідовно подано аналіз складових повсякдення

польської шляхти – господарську діяльність, суспільно-політичну та громадсько-політичну активність, освіту, родинне життя, дозвілля.

О. Гончарова здійснила розлогий історіографічний аналіз, який доречно ґрунтується на проблемному принципі. Авторка виокремила три групи наукових праць – присвячені загальним категоріям історії повсякдення та методології; ті, що містять регіональний вимір польської шляхти; зорієнтовані на окремі аспекти приватного життя шляхти Київської губернії. Увагою охоплені практично всі види наукових робіт із проблеми, включаючи останні дисертації. Заслуговує на схвалення залучення наукових досліджень іноземних авторів, зокрема польських. В цілому історіографічний зріз проблеми видався доволі продуктивним, при цьому більше уваги доречно було привернути до дискусійних аспектів вивчення повсякденних практик шляхти.

Джерельне підґрунтя дисертаційного дослідження представлено широким спектром матеріалів – законодавчими актами, діловодними документами владних структур, судово-слідчими та статистичними матеріалами, документацією громадських організацій, періодичними виданнями, мемуарною літературою. Беззаперечним досягненням здобувачки є залучення документів із чотирьох українських (ЦДІАК, Державних архівів Київської та Черкаської областей і м. Києва) і двох польських (Головного архіву давніх актів у Варшаві, Архіву нових актів у Варшаві) архівних установ. Загалом опрацьовано 150 документів 21 фонду. Аргументованим є висновок О. Гончарової про достатність наявної джерельної бази для розкриття змісту повсякденного життя польської шляхти Київської губернії.

У підрозділі 1.3 здобувачка визначилася з принципами та методами дослідження, що дозволяють позначити та вивчити об'єкт дисертаційної праці. Доречним є окреслення термінологічного ряду, до якого віднесено поняття: «повсякденність», «Київська губернія», «поміщики», «шляхта», «дворянство». Важливою є спроба визначитися зі змістовим наповненням поняття «повсякденність», справедливо відзначаючи поширеність удаваної

«самозрозумілості» його, що знижує теоретичний рівень відповідних досліджень.

Вивчення наукової літератури та джерел на основі добраного методологічного інструментарію дозволили О. Гончаровій дійти ряду важливих висновків щодо повсякдення польської шляхти Київської губернії в останній період її існування.

Показано заходи російської влади щодо обмеження польських впливів у Правобережній Україні, що активувалися після Січневого повстання 1863 р., які можна кваліфікувати як цілеспрямоване зросійщення, що мало комплексний характер, зачіпаючи сферу власності, віросповідання, освіти. Саме вияв національної ідентичності став ключовою причиною прискіпливої уваги імперської влади до польської шляхти. Цілком можна погодитися з твердженням, що у такій ситуації маєток набув принципової важливості у житті цієї верстви. Він був не лише соціально-економічним осередком, але певним її символом, основою самоідентифікації.

Відзначений суттєвий вплив польської шляхти на суспільно-політичне життя на зламі XIX–XX ст. на Правобережжі. Але внаслідок заборони на діяльність легальних товариств виникла необхідність у створенні підпільних організацій, які ставили за мету сприяння польській освіті, поширення ідей відновлення незалежності Польщі. Революційний 1905 р. дав можливість польським землевласникам легалізуватися, долучившись до діяльності Державних дум у Російській імперії в якості делегатів і депутатів. Відзначено утиски у сфері освіти. За відсутності умов для навчання рідною мовою поляки вдавалися до організації таємних освітніх закладів, приклади яких наведено у дисертації. Їхня діяльність не на жарт стривожила імперські урядові структури, зокрема спеціальною постановою Київського, подільського і волинського генерал-губернатора від 6 травня 1890 р. заборонялося організовувати будь-які освітні заклади особами без встановленого свідоцтва. Водночас для дітей шляхти навчання було вимогою шляхетського виховання. Показано як важливу складову шляхетського повсякдення добродійну

діяльність. Доречно подано міркування щодо її зумовленості, взявши до уваги широкий спектр факторів – економічних, політичних, соціокультурних, особистісних. Хоча тема доброчинності достатньо опрацьована сучасними науковцями, О. Гончаровій вдалося цей сегмент доповнити конкретними фактами.

Органічно виглядає сюжет про родинне життя та дозвілля, в рамках якого, зокрема, доречно привернуто увагу до процесу емансипації жінки шляхетського походження. Адже з другої половини XIX ст. соціальні ролі і функції жінок змінювались – поряд із традиційними (матері, дружини, супутниця) активувались нові – управительки маєтку, здобувачки освіти, громадської діячки, доброчинниці. Показано, що сімейне життя шляхти було локалізоване у просторі дому, який виступав соціальною та культурною цінністю. Садиби та палаци для більшої частини шляхти були центром зосередження суспільного життя. У XIX ст., особливо у другій його половині вони ще більше зміцнили свою позицію, ставши єдиним місцем, де можна було вільно обмінюватися думками. Відзначено, що виразно політика зросійщення проявилась у сфері освіти. Адже виховання та початкове навчання спрямовувались на подальшу освіту в державних школах та університетах Російської імперії. В такій ситуації польські шляхтичі мусили перенести освітню діяльність з публічної сфери у приватну. Важливою складовою повсякдення виступає дозвілля. Його рівень суттєво залежав від фінансового становища шляхти. Показано поширення практики під приводом свят, бенкетів, балів організовувати таємні збори, де обговорювала важливі політичні питання.

Отже, обрана для вивчення тема отримала досить повне розкриття у кваліфікаційній праці О. Гончарової. Здобувачка дійшла висновку, що польська шляхта Київської губернії протягом другої половини XIX – початку XX ст. в умовах системного тиску російської царської адміністрації на її економічні, політичні, культурні позиції намагалася небезуспішно зберігати національно-культурну самобутність на рівні повсякденних практик.

Протягом 1863–1917 рр. на буденному житті шляхти відбилися всі тогочасні суспільно-політичні та соціально-економічні процеси. Суттєвий вплив справляли модернізаційні перетворення, внаслідок яких змінювалися гендерні ролі, відбувалися зрушення в економічному побуті, зростав попит на освіту, активувалися соціальні трансформації.

Результати дослідження пройшли належну наукову апробацію на 36 конференціях та у 15 публікаціях, серед яких, зокрема стаття у Scopus/Web of Science та 4 статті у фахових виданнях України.

Незважаючи на здобутки О. Гончарової у вивченні повсякденного життя польської шляхти, до її дисертації висловимо деякі критичні коментарі та рекомендації.

На наш погляд, не досить коректно сформульовано мету дослідження («створення комплексної картини становища польської шляхти Київської губернії та аналіз впливу політичних, економічних і культурних процесів у другій половині XIX – початку XX ст. на її повсякденне життя»), оскільки у роботі йдеться не про становище шляхти загалом, а лише про один із його складників – повсякденне життя. Окрім цього, аналіз не може бути метою, оскільки виступає методом досягнення визначених завдань.

І до завдань, і до наукової новизни варто було віднести змістове наповнення ключового поняття дисертаційного дослідження – «повсякденне життя», оскільки, як вірно зауважила авторка, воно перебуває у стані дискусії та нерідко застосовується на підставах удаваної зрозумілості. Варто було обґрунтувати вибір складників повсякдення для дослідження у межах дисертації: господарська діяльність, громадська активність, освіта, добродійність, сімейне життя, дозвілля.

Важко погодитися із запропонованою у розділі 1 класифікацією джерел. Виокремлення опублікованих і неопублікованих джерел не відбиває специфіки джерельної основи даного дослідження, не розкриває інформативного наповнення вивчених документів і матеріалів, призводить до дублювання окремих груп джерел, оскільки представлені і в

архівосховищах, і в документальних публікаціях (наприклад, статистика, діловодні документи, мемуарна література). З метою виявлення інформативних можливостей доречно групувати джерела за видовою ознакою: законодавчі документи, статистика, матеріали діловодства тощо, паралельно зазначаючи місце їх зберігання, що теж є цінним.

Дисертаційна робота додатково виграла б від залучення матеріалів архівних фондів особового походження, на які багатий, наприклад, ЦДІАК України.

Під вивчення повсякдення польської шляхти здобувачкою підведено збалансовану методологічну основу. Проте до спеціально-історичних методів поряд із проблемно-хронологічним, історико-географічним, історичної реконструкції віднесено евристичний, біографічний, статистично-економічний, просопографічний методи, що не зовсім вірно, оскільки ними послуговується не лише дослідники історії, вони мають міждисциплінарний характер.

До позитивних рис дисертації відносимо намагання авторки уточнити ключові поняття – повсякдення, шляхта, маєток, доброчинність, апелюючи до пояснень авторитетних істориків. При цьому доречно було подати своє розуміння цих термінів, оскільки завдання дисертаційної роботи полягає не лише у розкритті конкретного історичного явища, але й у вдосконаленні методологічного інструментарію професійного вивчення минулого.

У прикінцевому списку джерел і літератури до рубрики «Опубліковані джерела» поряд із періодичною пресою, статистичними виданнями, спогадами та мемуарами, що є цілком вірно, помилково віднесено дисертації та автореферати дисертацій, а також Інтернет-ресурси, які джерелами не є.

Перелік умовних скорочень на початку дисертаційного тексту видається зайвим, оскільки подані в ньому позиції відносяться до загальноновживаних.

В цілому з огляду на актуальність теми, наявність наукової новизни, опрацювання доступних джерел і літератури, систематизацію та аналіз значного фактичного матеріалу дисертаційна робота О. Гончарової є

самостійною працею, внеском у вивчення суспільних процесів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Висловлені зауваження зумовлені дещо інакшим баченням окремих сюжетів обраної проблеми, мають переважно рекомендаційний характер.

Все вище зазначене дозволяє зробити висновок, що рецензована дисертація Гончарової Ольги Віталіївни «Повсякденне життя польської шляхти Київської губернії (1863–1917 рр.)» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки, за спеціальністю 032 – Історія та археологія, за своїми актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною постановки та розв'язанням проблем, практичним значенням відповідає вимогам наказу Міністерства освіти України №40 від 12 січня 2017 р. (zareestrovano в МЮУ 03 лютого 2017 р. за № 155/30023) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка – Гончарова Ольга Віталіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України та
спеціальних галузей історичної науки
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Надія ТЕМІРОВА

